

42-58; *Trebinjski kraj u sklopu nemanjićke Srbije*, Kalendar Prosvjeta za 1992. g., Sarajevo 1991., 103-117; *Stočarstvo u srednjovekovnoj trebinjskoj oblasti*, Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1995., 37-50; *Uprava i sudstvo u srednjovekovnoj župi Trebinje*, Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1996., 7-18.)

Razvoj trebinjske župe pod bosanskom vlašću i njen pad pod osmansku vlast, te dijelovi o privredi i društvu, u novom su ruhu struci nepoznati rezultati autorovih istraživanja. Pored struke koja je djelimično stizala da ostvari uvid u ranija istraživanja, Tošićeva knjiga, sada kao cjelina, predstavlja se kao potpuno zaokruženo izvorno djelo o Travuniji u srednjem vijeku. Dostupni materijal omogućio je predstavljanje niza ineresantnih dešavanja u trebinjskoj oblasti koje čine knjigu zanimljivim štivom i širem krugu čitalaca.

Autor je preduzeo zavidan istraživački napor u sabiranju i sređivanju ogromne građe o Travuniji u srednjem vijeku. Prepoznatljiva temeljitost i akribičnost dovela je do širokog okvira sagledavanja i premijernog prezentiranja na neobjavljenoj građi detaljnije obrađenog privrednog i društvenog života jedne regije. Iskazano kvalitetno proučavanje otvara mogućnost uopštavanja, pravljenje uporedbi, paralela i definiranja šire sredine i epohe uopšte. Takvim izazovnim segmentima autor nije ponudio brzoplete zaključke, niti nerealna zatvaranja pojedinih problema. Naizgled oprezni, po tome su autorovi napori od izuzetne vrijednosti kao metodološki obrazac i ishodište daljim istraživanjima. U tom pravcu autorova ponuda je već rezultirala produbljenjem vlastitih istraživanja radom o srednjovjekovnom životu u župi Trebinje, kao feudalnoj sredini (*Srednjovjekovni život u trebinjskoj oblasti. Feudalna sredina na primjeru jedne regije*, "Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena", SANU, Istorijski institut, Zbornik radova 12, Beograd 1995., 77-85).

Sadržajno nedokučivi tematski okviri dubljih istraživanja bosanskog srednjovjekovlja, knjigom Đure Tošića, konačno su dobili svoja stabilna ostvarenja u kojima nema preispitivanja. Ona je po svemu značajan moderni obrazac proučavanja srednjovjekovlja uopšte. Knjiga je i još jedan pokazatelj da se dugoročni program Društvenog cilja XIII/2, u realizaciji medievalista pokazao plodnim, za buduća planiranja i poučnim angažmanom. U okviru projekta više urađenih cjelina predstavlja doprinose u proučavanju bosanskog srednjovjekovlja, potvrdu stasalog i značajnu afirmaciju mlađeg kadra.

Esad Kurtović

Salih Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, IPP "Hamidović", Biblioteka posebnih izdanja, Tuzla 1999., str. 198.

Knjiga Saliha Jalimama *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni* predstavlja doktorsku tezu odbranenu krajem 1998. na Filozofskom fa-

kultetu Univerziteta u Tuzli, a proističe iz autorovog učešća u projektu Društvenog cilja XIII/2. Osnovni tekst raspoređen je u osam poglavlja (sa zaključkom), deveto poglavlje predstavlja rezime na talijanskom a deseto je impozantan pregled korištenih izvora i literature (do 1991). Nepaginirana su, na početku knjige, mišljenja B. Nilevića i S. Ćirkovića o autorovim rukopisima te, na kraju knjige, predgovor/pogovor autora ("Napomena").

O dominikancima (red sv. Dominika kojeg je osnovao španski klerik Dominik Guzman između 1215. i 1218.) pamtila se tamnija strana njihovog djelovanja kroz opise krstaških ratova, progone, inkviziciju, beskompromisno zastupanje i propovjedanje principa katoličke crkve i borbu protiv hereze u Bosni. U uvodnom poglavlju autor pravi iscrpan pregled stanja istraženosti i elaboracije dominikanaca u literaturi te predstavlja izgrađeno očitovanje da neiskorištena arhivska građa i moderniji metodološki pristup omogućuju adekvatnu postavku djelovanja dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni, (*Uvod u izvore i literaturu o dominikancima u srednjovjekovnoj Bosni*, 1-11). Novija literatura ističe se kvalitetnijim pristupom (J. Šidak, F. Šanjek, S. Krasić), ali s izostajanjem obrade ukupne djelatnosti postavljene na modernim metodološkim osnovama. Uvidom u arhive Dalmacije, prije svih Zadra i Dubrovnika te Venecije, autor konstatira da su podaci o dominikancima i njihovoj vezi s Bosnom prilično usitnjeni i razbacani ali po mnogo čemu značajni i upotrebljivi za sagledavanje djelatnosti dominikanaca u Bosni u srednjem vijeku.

U poglavlju *Opšti podaci o dominikancima* (13-35), sagledan je nastanak, razvoj i ustrojstvo dominikanskog reda te njihovo mjesto i uloga u srednjovjekovnom društvu. Osnovni elementi djelatnosti dominikanaca određeni su njihovim konstitucijama i regulama. U njima se prepoznaje hijerarhija reda u cjelini ali se kompetencije te hijerarhijske ljestvice ne mogu smatrati u potpunosti poznatim. Autor prati rad osnivača "Reda braće propovjednika" D. Guzmána u njegovom nastanku i ustrojstvu. "Red" se ubraja u prosjačke redove 1220. Osnovni zadatak redovnika je propovjed, naročito protiv heretika. Prvobitna djelatnost redovnika odvijala se u gradskim sredinama, u masi vjernika, što je novina koja nije krasila ostale katoličke redove i koja je dominikancima određivala drugačiju dimenziju u srednjovjekovnom društvu. Na čelu reda je *Magister generalis*, general reda sa četiri vijećnika. Organizacijski, red se dijelio na provincije s provincijalom na čelu. Zakonodavnu vlast činili su kaptuli reda u čiji sastav ulaze predstavnici provincija. Broj članova reda rastao je tokom srednjeg vijeka. Na početku XIV. st. dominikanci se prostiru na 12 provincija sa 560 samostana. Autor prati osnovne djelatnosti redovnika, njihov način života, funkcije poznatih u hijerarhiji reda, odijevanje, život i rad u samostanu, kao i aktivnosti čisto svjetovne prirode u kojima se dominikanci pojavljuju. U djelatnosti dominikanaca na južnoslavenskom području u srednjem vijeku razlikuju se dva izrazita perioda kojima je razmeđe XIV. st. Prvo, karakterizira prev-

ladavanje dominikanaca sa prostora Italije, Francuske i Njemačke, a u drugom tu ulogu imaju "domaći redovnici".

Dolazak dominikanaca u srednjovjekovnu Bosnu autor smiješta u šire okvire u kojima se fragmentarni pomeni u razvoju vjerskih prilika u srednjovjekovnoj Bosni metodološki dovode u određeni historijski kontekst, (*Dolazak i početna djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 37-64). Slabljenje katoličke djelatnosti u pojedinim krajevima pokušavalo se nadomjestiti, između ostalog i, misionarstvom pojedinih redova. Tome je doprinosilo i prisustvo "bosanskih bogomila". U zapadnoevropskom civilizacijskom okruženju sa sjevera, zapada i juga, u blizini, i u srednjovjekovnoj Bosni susreću se benediktinci, templari, ivanovci, augustinovci, cisterciti, a onda i dominikanci i franjevci. Teškim se smatra iznalaženje odgovora na pitanje tačnog određivanja godine dolaska dominikanaca u pojedine krajeve. Formom organiziranosti prema srednjovjekovnoj Bosni do 1380. bitnim se smatra dominikanska provincija u Budimpešti, a iza te godine dominikanska provincija Dalmacija. Nesređenost vjerskih odnosa i pojava "bosanskih bogomila" drži vjerovatnim razlog dolaska dominikanaca u većem broju na južnoslavenski prostor jer oni su već imali određenih rezultata u Francuskoj u borbi protiv albižana. Djelatnost u srednjovjekovnoj Bosni dominikanci su započeli tridesetih godina XIII. st. Tada dobijaju i pravo na inkviziciju, a izgleda da se i organizirana "Crkva bosanska" tada pojavljuje. Iznoseći i suprotstavljajući različita mišljenja o samom činu dolaska dominikanaca u Bosnu, u kojima se 1233. ističe prvim pomenom redovnika dominikanaca u Bosni, autor ističe da dilema ostaje u procjeni da bi to mogla biti i potvrda već postojeće prisutnosti. Početni period njihovog djelovanja smješten je u vrijeme političke, vojne, "crkvene najezde mađarskih velikaša i kraljeva", pripremanja i vođenja krstaških ratova. Djelovanje protiv "heretike" se proširuje s dolaskom dominikanaca, na što ukazuju i "pokušaji dijaloga" s "hereticima".

U četvrtom poglavlju autor prati dominikance na vrlo značajnom mjestu, kao bosanske biskupe, (*Dominikanci - bosanski biskupi*, 65-93). U kronotaksi bosanskih biskupa autor ističe period "narodnih bosanskih biskupa (ili biskupa iz redova domaćeg stanovništva)" i "vrijeme katoličkih biskupa koji su redovito stranci". Opet, razlikuju se s druge strane vrijeme "kada su biskupi stolovali negdje u srednjovjekovnoj Bosni i vrijeme kada su bili odsutni i stolovali izvan nje". Detaljna analiza posvećena je praćenju prvih stranaca na mjestu bosanskog biskupa, dominikanaca Johanesa Wildeshausena i njegovog nasljednika Ponce, te prelasku bosanske biskupije u sastav nadbiskupije u Kaloči. U prvoj polovini XIII. st. autor ističe problem nestalne politike rimske kurije prema bosanskoj biskupiji kao manifestaciju krize aktivnosti katoličke crkve u srednjovjekovnoj Bosni. Otuda su aktivnosti katoličke crkve, dominikanaca i biskupa bile akcije kratkog daha s porazima i gubljenjem ostvarenih pozicija. Metod borbe bio je

uglavnom nasilan, preko krstaških ratova i crkvene desetine, a nasuprot tada već organiziranih "bogomila". I u Đakovu na mjesto bosanskog biskupa birani su, i dalje većinom, dominikanci. Teško se može utvrditi koliko su dominikanci kao bosanski biskupi djelovali na razrješenje crkvenih i vjerskih pitanja, ali je neosporno da je preko njih, a i ostalih, katolička crkva riješavala u Bosni, a i uopšte, problematiku katoličke crkve u cjelini. Nalazeći se na mjestima bosanskog biskupa, s manjim ili većim pauzama, iskazivali su jedan od oblika svojih djelatnosti.

Peto poglavlje autor posvećuje sporu dominikanaca i franjevaca, (*Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 95-111). Krajem XIII. i početkom XIV. st. u izvornim predstavama, kao odraz novog stanja, dominikance potiskuju franjevci. Autor predlaže odvagano, moguću, hipotezu da su ova dva reda u prvo vrijeme djelovali zajedno prema "bogomilima". Podudaranje interesa i način borbe doveo je do spora među njima. Dominikanci su se pokušali održati isticanjem stečenih privilegija, povlastica i ostvarenih rezultata u očuvanju jedinstva katoličke crkve. Pravo na inkviziciju, prelaskom u ruke franjevaca nije okončalo spor ali je značilo kraj prvog perioda djelovanja dominikanaca u Bosni. Utjecaj dominikanaca sve više slabi: "*Zao glas o njima proširio se dalje zbog njihovog skoro fanatičnog vezivanja za inkviziciju, pa će ona biti jedan dio njihove žalosne sudbine*". Spor franjevaca i dominikanaca bio je neminovan i u drugim evropskim sredinama, a u Bosni je, zbog idealnih uslova za izbivanje, samo malo šire odjeknuo. Po svemu je predodredio aktivnosti kako dominikanaca, tako i franjevaca i "bogomila" u srednjovjekovnoj Bosni.

Dugom vremenskom periodu djelatnosti dominikanaca u Bosni (1331.-1463.) autor posvećuje naredno poglavlje, (*Dominikanci u XIV. i XV. stoljeću*). Karakterizira ga izostanak organiziranih oblika djelovanja u korist pojedinačnih akcija redovnika. S druge strane tokom XV. st. za djelatnost u Bosni "regrutiraju se" dominikanci iz Dalmacije. U izmjenjenim okolnostima, pojedinačno, uz afirmirane franjevece, s drugačijim, "lagodnijim" pristupom, dominikanci i dalje djeluju zadržavajući svoj utjecaj na vjerski život srednjovjekovne Bosne. Osim na crkvenom planu dominikanci se javljaju u političkim i diplomatskim misijama. Ističu se Ivan Stojković, Ivan Uljarević, Nikola Barbući, Vlaho Kostadini i Toma Tomasini koje autor kroz različite akcije detaljnije prati. Proučenoj materiji, obradom i nominiranjem autor afirmira i ističe potrebu njihove monografske obrade.

U sedmom poglavlju autor prati dominikance na poziciji trebinjsko-mrkanjskog biskupa, (*Dominikanci - trebinjsko-mrkanjski biskupi*, 151-163). Od 1391. dominikanci imaju istaknuto mjesto na toj poziciji, koju autor s nivoom dostupnih vrela značajno prezentira kroz djelovanje dominikanaca. Osmo poglavlje predstavlja rezimirana zaključna apostrofiranja razmatranog djelovanja dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni.

Predano i marljivo obrađena djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni u svome pojavnom obliku, knjizi, obradom "IPP Hamidović", doima se brzo i nedovoljno pažljivom tehničkom izvedbom u kojoj izdavač nije u dovoljnoj mjeri prepoznao autorove napore i kvalitetne rezultate kao i samim intrigirajućim naslovom zainteresirane čitaoce, (štamparske greške, naročito u iscrpnom pregledu korištenih izvora i literature; lektoriranje; nepotrebno navođenje cjelina "mišljenja" o rukopisima iz različitih vremenskih perioda uz izostanak isticanja autorovog potrebitog, relevantnog i zasluženog predgovora). Autorovi napori u nominiranju, postavci i rezultatima, uz istaknuta stručna mišljenja koja apostrofiraju kvalitet ostvarenog doprinosa zaslužili su primjereniju prateću tehničku izvedbu. Razlog više može da bude i prezentiranje djela bosanskohercegovačke historiografije širim čitalačkim i stručnim okvirima jer se interes izdavača i struke za dominikance u posljednje vrijeme može smatrati pojačanim, (William A. Hinnebusch, *Dominikanci. Kratka povijest Reda, Hrvatska dominikanska provincija, Globus, Zagreb 1997*; Krasić Stjepan, *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili "Universitas Jadretina" (1396-1807), Filozofski fakultet, Zadar 1996*; Krasić Stjepan, *Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima, Hrvatska dominikanska provincija, Globus, Zagreb 1997*).

Djelatnošću dominikanaca dr. Salih Halimović bosanskohercegovačka historiografija dobila je značajan noviji metodološki zahvat i kvalitetan rezultat u razumijevanju vjerskih prilika i historije srednjovjekovne Bosne. Kao ostvarena produktivna osnova i kvalitetno polazište budućim istraživanjima srednjovjekovne Bosne pripada istaknutim, u posljednje vrijeme rijetkim, stvaralačkim naporima koji zaslužuju pažnju struke i ljubitelja starine.

Esad Kurtović

Kako misliti srednjovjekovnu historiju? Sima M. Ćirković: *Rabotnici, Vojnici, Duhovnici*, Beograd 1997., str. 516, ćir/.

Parafrazirajući i aktuelizirajući naslov knjige Edgara Morina, knjiga koju preporučujemo čitaocima, svojim sveobuhvatnim zahvatima te mame, je istraživački i naučni napor ali i dovoljno jasan putokaz koji historičara predstavlja i kao mislećeg djelatnika koji govori o historiji na jedan moderan i neuobičajen način. Prije svega valja reći da se radi o zbirci tekstova, rasprava, studija i eseja koji po svim metodskim pretpostavkama i datostima historijske evidencije spada u red vrhunskih dostignuća evropske historije o srednjem vijeku.